

ÉRTESITŐ.

Az ember és világa. Philosophiai kutatások. I-ső rész
Dialektika v. Alap-philosophia. Irta Böhm
Károly, a budap. ág. evang. főgymn. tanára, 1883.

Valjon miért látszik oly »vakmerő állításnak« szerző előtt a jelenség létének állítása, melyet helyesen már Schelling-nél és Hegel-nél érzett? A naiv dogmatismus a kültárgyat akarta egyenesen összehasonlítani a belténynyel és ezen hasonlítási viszonyban a megegyezést igaznak, a meg nem egyezést nem igaznak mondta. A mult így indoktalanul vitte át ezen külső összehasonlítási viszonyt az adott beljelenségek létre is, és kérdezte valjon úgy léteznek-e ezen tényleg adott jelenségek, a mint jelentkeznek. Szerző elveti ugyan a külletet mint ismereti tárgyat, de a külismereti functionak ezen összehasonlító viszonyát mindazonáltal teljesen igazolatlanul viszi át a beltényekre mint létező tényekre, és itt újra azon kérdést veti fel, valjon igazak-e a mellett hogy tények? Minthogy azt tapasztalja, hogy a külismeretek világa a gondolkodás általános formáiban fogatik fel és határoztatik meg szellemileg, ezen gondolati alakokat mint apriori adott jelenség-formákat tételezi fel a jelenség egyszerűbb alakjai előtt, melyek tényleg ép úgy jelentkeznek, mint az universalis functiok, melyekben minden egyedi elmerülni látszik. A tiszta gondolatnak az ismereti-skepsissel való összefüggését már jeleztük és bepillantottunk így szerző eljárásának mélyebb alapjába, azon alapba, melynél fogva ezen két oldal összekerül, mely körülmény szerzőnél egyszerűen magyarázhatlau tény marad. Azon kérdés tehát, valjon helyes külismereti utánképzése valami jelenség, csak másodrendű kérdés. A főkérdés, az immanens kérdés csak a jelenség tényeinek mibenléte maga, melyből ezen ismereti utánképzések mint alapelemükből alakulnak, és ezen alapnak a jelenségben adott természete. Itt nem vehető tehát fel azon kérdés, valjon megegyezik-e létével a tényleges jelenség, mert az egyrészt csak a jelenségen tuli lét elrejtett feltételezése a naiv transcendentia árnyéka, mely szerző egész

művén keresztül vonul, másrészt a létező tény megtagadása, a tény önkényes abstract dementálása. Az ismereti felfogás, a helyes utánképzés itt maga csak az adott létező jelenség egyedi tényeinek eredménye lehet. A képzelet tényei, az örült phantomjai azért ép oly létező tények, ép oly tárgyai a szellemi kutatásnak, mint a természettudós correct utánképzései. A küls ismeret felfogásának ténye magából a létező beljelenségek saját természetéből igazolandó és eredményezendő, a mi szerzőnek nem sikerült. Ez iránybani saját positiv fejtegetéseink helyett ez alkalommal természetesen csak a dolog jelzését adhatjuk.

A tiszta gondolati alakok pusztá formaisága, melyet szerző kiemel, tehát nem más mint saját gondolkodásának mint abstract formulárismusnak való állítása, és ezen tartalomnélküliség itt csak annyit jelent, hogy szerző mint abstract philosophus a gondolkodás beltartalmának concret alapjának felfogásához nem jutott soha, hogy a gondolkodást csak külső eszközként és külső vonatkoztatásokban fogta fel, és nem tette azt soha kutatásainak tartalmává és tárgyává. Ezen különböző alaki vonatkoztatások észlelete, elősorolása és ép oly külső formai elrendezése képezi egész philosophiájának tartalmát. »Az alapfunktioik vizsgálá-a« csakis ebben áll szerzőnél, mert »mihelyt a tüneményekben közvetlenül érthető alanyi elemekre jutottunk, a magyarázatnak meg kell szünnie« (33). Ezek pedig a tényezők, »melyek a képet nemtudatos synthesisben alkották« (28.) tehát maguk az alapfunktioik, melyeknél mint olyanoknál a magyarázat megszűnik.

Szerző ugyan egy lépéssel túl ment Kant tanán, és ezt készségesen elismerjük és ez egyuttal azon pont, melyen systemája Kant systemájától jellemző vonásban eltér. Kant abstract subjectivistikus felfogása a legáltalánosabb abstractiókat inkább merev adott alakok, kész formák képében fogta fel, míg szerző ezen formák alakjában mindenütt functiókat lát, és a tiszta gondolatiság alakjait az alany cselekvéseiből származtatja, a cselekvőség kategóriáját a legáltalánosabb alapfelfogásnak jelezvén, melyből minden gondolati alakot megmagyarázni igyekszik. Ugy az oknál, a térnél, az időnél, a hol mindenütt az alanyuak külbehátások elleni cselekvő önfenntartásában látja a szellemi functiók alapját és a kivetítés okát, mely a tárgyat az alanytól, a tárgyat a tárgytól az öntudatban elkülöníti és egymásonkívül helyezi és azokat másrészt megint a cselekvés gondolati pótlékával egybefüzi. De az alany azonosságának ezen önfentartása a kivetítés által, melyet szerző a physiological még homályos, de mindenesetre bonyolult reflex mozdulat funkciójával azonosít, melyet szerző ezen keretben hasonlóképp megmagyarázni vél, — már azért sem magyarázat, mert éppen ezen felfogás, melylyel szemben a más, a független lét állítatik, azzal merő ellentétben és mégis állítólag a pusztá alanyiségben felfogva, — egyáltalán tarthatlan és nem a

puszta alanyiség fenntartását, hanem ezen egyoldalú felfogás tarthatlanságát és »lehetetlenségét« tünteti fel. Szerző ezen tana azonban, hogy az öntudat saját veszélyeztetett azonosságának fenntartása céljából kivetíti a nemtudatosan keletkezett képet, mindazonáltal mély pillantásról tesz tanuságot az öntudat lényegibe. Ilyen mélyebb pillantások szerző művében egyáltalán gyakoriak. De előadó ezen gondolatok konkrét alapigazságát csakis saját álláspontjának bővebb fejtegetésében igazolhatná. Mi hangsúlyozhatjuk ezen elismerést szerző tanai irányában, és szerző csalódik abban, ha azt hiszi, hogy az én álláspontom ellenében tana egyáltalán komoly ellentétet képez, a mint csalódik, ha naiv módon előadja ellenem intézett polemiájában, hogy én a matematika tételeit és az azonosság tételét megtagadom. Valamint minden gondolati igazság, úgy szerző felfogása is az én philosophiám tárgya, mely mint olyan előállítandó az új szempont alapfelfogásából. Tárgyammal pedig a tudományos fejtegetésben ellentétben nem állhatok. Szerzőnek szüksége van arra, hogy mystikusnak, abszurdnak, vagy legalább is érthetetlennek nyilvánítson, ha álláspontját ellenében érvényesíteni akarja, és úgy mint mindent, az én felfogásomat is mint érthetlent sötétségbe kell döntenie, hogy saját nézete abstract homályában fenálljon. Mi nekünk nincs arra szükségünk, mert a világosság, mely homályos tárgyait megvilágítja, nem tagadja meg azokat.

Ha minden tünemény valóban csakis az alanyiségbe felolvastva jelentkezhetnék tényleg önmagának megfelelően az öntudatban, ha valóban az öntudat jelenségtényeiben az alanyi felfogással ellentétben álló létező tény adva nem volna, ha az alanyi felfogás tehát mint ellentét nélküli felfogás igazolható volna, akkor az önálló tevékenyen létező annak ellenében mint annak komoly ellentéte nem is érvényesülhetne az öntudatban. Pedig az abstract philosophus és praktikus életfelfogásában kénytelen az önálló külléttel mint komoly tényezővel számítani, és ebbeli hite és meggyőződése minden elvont theoria mellett és annak ellenében ellentállhatlan hatalommal érvényesíti magát öntudatában. Theoriája által tehát nebulosus játék marad, mely az élet komolyságával nem bír, az élet ezen alapfelfogását csak külsőleg tagadja, de annak mélyeit felfogni nem képes. Ez pedig önmagában tökéletlen, egyoldalú theoria. Mi ezen puszta alanyiség? Ezen kérdéssel kissé tüzetesebben foglalkozunk, mer itt szerző alapelőítéletének megdöntése forog kérdésben. Ha valamit pusztán alanyinak állítunk, akkor azt állítjuk róla, hogy nem jelentkezik önmagában, nem jelenség önmagában, a jelenségnek egyedileg különödtől alakban adott vonásaiban, hanem csakis másban, az alanyban. Ezen alanyiségben való feloldás nem jelenti tehát azt, hogy ezen egyedileg különödtől jelenség az alanynak egyedi létben fennálló jelenségrésze, mert a részt már önállósítjuk,

egyediségét megigeneljük, állítjuk, a mi a pusztá alanyiságnak ellenkezője. A mi itt tagadtatik, az tehát a jelenségnek adott egyedi különödött volta, egyedi öntevékenysége. A jelenség bizonyos egyedi különös vonásokat mutat, de a pusztá alanyiságban kétségbe vonatik, valjon úgy léteznek-e ezek egyedi különödöttségükben, a mint jelentkeznek. A tényt elfogadja ugyan szerző, de kétségbe vonja, hogy igaz-e ezen adott tény s megfelel-e a jelenség tényének egyttal adott léte. De a mint láttuk a jelenség ténye, maga a jelenség léte, melyen kívül más létet nem kereshetünk. Ha a jelenség egyedi módozatának egyedi alaplétét kétségbe vonjuk, akkor azt állítjuk, hogy a jelenség nem felel meg létének, hogy tehát a tényleg adott jelenség egyttal annak nem-létező jelenség, mert a jelenség módozata egyttal annak adott jelenség lét-mozzanata. Ha tehát a subjectivismus azt kérdi: miben jelentkezik valamely jelenség, mint különödött, akkor azt feleljük hogy az jelenség önmagában és az összfunctióban, a mennyiben egyttal egyedi jelenség voltában más nagyobb összjelenség mozzanata. Azért védekezik a naiv öntudat oly igazoltan, oly mély jogosultsággal, oly megdöbbentő meggyőződés erejével saját beltényeinek kétségtelen evidentiája alapján a pusztá alanyiság abstract iskolai agyréme és annak sophisticájára ellen, melyet a philosophus maga sem tarthat fenn komolyan önmagában ezen kizárólagos egyoldalúságban, melyet ő maga is csak az iskola homályos ködében, de nem a valóóságos öntudat komolyságában ismer el. Itt az abstract ösztény egyoldalú előtérbe vonása, az abstract principium kényszerítette a ferde feltevés elfogadására. A legnagyobb baj tehát az, hogy ezen egyoldalúság mint principium kényszerítette a ferde feltevés elfogadására. A legnagyobb baj tehát az, hogy ezen egyoldalúság mint principium az öntudat tényeivel összeütközik, hogy tehát elméletben ép oly tarthatlan, mint az életben. Nem is forog itt tehát az abstract önállóság mint közömbös, tétlen, élettelen elvont phantom kérdésben, hanem az önállóság mint a tevékeny mozzanatok egyedi öntevékenysége, mely egyttal közösség és synthesis, mert a valódi tevékenységet és feszítést másra való viszonyítás nélkül nem jelentkeztethetjük meg. A mi tehát absolute a másba átvezet, az nem a pusztá subjectivitás, hanem valóban csak a concret érzéki tevékenység absolut viszonylagossága, annak jelenséglétében, akárhol tűnjön is az elő, absolute adott vonatkoztatása a másra is.

Világos tehát, hogy a független, öntevékeny lét felfogása magában az öntudatban adva van, és hogy az oly lét-jelenség, mely nem pusztán a centralis én-képre való vonatkoztatásában, a gondolatiság ködében felolvad, hanem egyedi öntevékenységekben önmagát ép úgy fenntartja az összjelenségben, mint ép oly lényegesen másra való feltétlen, azaz jelenség-létével egyttal

adott eredeti vonatkoztatás, jöllehet, hogy annak csakis a gondolkodás, mint az érzéki tényiek consequens, egységes jelenségben való előtünése és kifejtése adja teljes kifejezését. Azon ellenvetés, hogy ezen másra való vonatkoztatás ténye talán pusztá látszat volna, itt tehát többé fel nem hozható, mert az csak a nemlétező jelenség, a pusztá alanyiség tarthatlan feltételezésének ismétlése. Ha tehát saját öntudatunk ténye maga csakis autonom öntevékeny jelenség-mozzanatok közössége, ha a hamisan feltételezett pusztá egoismus helyébe az altruismus magában az öntudatban látjuk, akkor a valóságos, nem abstract színzetben meghamisított öntudat áll előttünk, akkor az önálló, öntevékeny lét felfogása és annak feltétlen másra való vonatkoztatása (mely más csak saját létező jelenségének jelenség-mozzanata) már nem titok előttünk, mert ilyen lét synthesise, közössége, saját öntudatunk jelensége maga, mint olyan.

In uns sind nur Vorstellungen, nicht die Dinge selbst gegeben — mondja valahol Kant, de a létező jelenség felfogása, mint pusztán alanyi kép, már egyoldalú felfogás-módozat, nem a jelenség tényének teljes, hű kifejezése. Azért szerző is feltételezi tehát folyton a világnak független alaplétét, de minthogy ő az ismereti, összehasonlítási viszonyt, mely kettőnek megegyezését kutatja, a tény előtt igazolatlanul feltételezi, nem látja, hogy ezen alaplét, mely saját öntudatában is kétségtelen, nem más, mint a jelenség egyszerű, egyedi ténye maga, mely azon bonyolult variációk viszonyításának alapja is, melyben a tiszta subjectivitás határozatlansága áll elő, a hol a kételkedő, számtalan variációkban, absolut skepsisben mozgó gondolat keresi a megegyező, a külsőnek megfelelő létező beljelenséget a számtalan létező képzeleti beljelenségek körében. A tiszta gondolat ezen absolut skepsise, mely az egyedi létező jelenség-alakok variációjában forogván, egy egyedi alakot sem enged a többiek ellenében kiemelkedni, tehát a jelenség létező egyedi alapját csakis ezen egyediségek variációinak összjelenségében megtagadja és elmeríti, álláspontunkon tehát fel van fogva és leszámaztatva. Szerző azonban ezen másodrendű összehasonlítási viszonyításnak téves alapfeltételezése folytán nem jön tisztába a lét-felfogásnak saját öntudatában adott kétségtelen tényével, hanem keresi a létet mindig a másban, nem a jelenség adott egyediségében és ezen bujósdiában, melyet saját öntudatában önmagával játszik, saját öntudatának létező jelenség-tényeit ömaga előtt eltagadván és elrejtven a kételkedő subjectiv gondolkodás variáció-köreiben, a létet örökké felfoghatlannak nyilvánítja.

Ha pedig komolyan és valóban a tüneményt a léttel azonosítja, akkor megszűnt az egyoldalú subjectivismus minden felfoghatlanságaival, mert akkor az alanyiség összjelensége sem más, mint a létével azonos, tehát kétségtelen létező jelenség lét-syn-

thesise. Csakis oly elmélet, mely a jelenség tényeit nem abstracte elfátyolozva, a létből elchangirozza és ilykép consequensen megtartott és nem valótlan, nem létező tényekké paródiálja, ellentét-nélküli, mindent önmagában feloldó, teremtő hatalmánál fogva ki fogja mutathatni még ezen abstract egyoldalúság tényeinek titkát és mibenvoltát is, és le fogja leplezni az abstractionnak ezer fátyollal betakart Isisét, mutatván a fátyolok alatt az élet alakját, — az ígét, mely hús és vér.

Fejtegetjük pedig a gondolkodás ezen concret alapját teljes tárgyi jogosultsággal. Ha az elvont gondolkodás nem volna önmagában ezen concret alapra mozgás, önmagában, praesens tényében ezen átmenet összefüggő kifejtése, akkor azon ellenvetést lehetne ellenünkben felhozni, hogy a concret alapnak ezen elvont jelentkezővel való azonossága be nem bizonyítható. De így az abstract gondolkodás már a nem tudományos öntudatban mindenütt véghez viszi ezen egybevétítést az egyedi, érzéki alakba és ezen öntudat azért utal az egyes érzéki tárgyra, mint arra, a mi maga a lét, a létesülés, az önmagával azonos, az anyag, az alak stb. Ebben azon igazság fekszik, hogy a gondolkodás nem alkalmaztatik külsőleg az érzéki anyagra, hanem, hogy abban csakis ezen érzéki létező jelenség saját természete találja consequens kifejtését. A gondolat és a gyakorlati élet-felfogás közt tátongó űr, mely szerzőnél mutatkozik, csakis itt van áthidalva. A concret philosophiai felfogás csakis ezen, minden gondolkodásban immanens, annak saját adott természetét kifejtő átmenetet és egybevétítést, melyet a naiv öntudat szórványosan visz véghez, kifejti a gondolkodó tevékenység egész totalitásában, universalis vonásokban. Tehát csak adott gondolati tényeinknek éles megfigyelése és az abban foglalt concret mozzanatok figyelmes fixirozása forog itt kérdésben. Valamint az érzéki tárgy élesebb megfigyelése nem változtatja meg azt, és mégis egész másképp, sokkal világosabban állítja azt elő a szellemenben, — úgy van az itt a gondolat megfigyelésénél is. A szerkesztésben tehát az összefüggő concret mozzanatok megfigyelési tervezete áll előttünk, melyet a philosophus egybevétít a tiszta gondolkodást magát alkotó mozzanatokkal. Ezt itt csak jelezhetjük. A képtelenség ezen immanens tárgyi felfogást teljes universalis consequentiájában kifejteni és így a gondolkodást, mint olyant tárgyiasan felfogni, jellemzi az elvont iskola-philosophiát is. De ezen képtelenség nem lehet érv ellenünkben. A naiv realistikus gondolkodásnak nincs ugyan igaza, ha a gondolkodás alakjait, melyek természetünknel fogva universalis variatio-alakok, mint olyanokat az egyszerű egyedivel azonosítani, és azokat abban, mint korlátolt egyediben, mint szerző mondja »egy tárgyon« keresni próbálja és ez egyúttal szerző dialektikájának teljes jögcíme és alapja. De ezen subjectivistikus skepsisnek nincs igaza

abban, ha ezen egyedi, érzéki létező jelenség-alapot egyáltalán a pusztá alanyiségben, a tiszta gondolkodásban akarja felosztani. Nem Hegel, vagy én követjük el tehát a jelenség létének állításával az állítólag pusztán alanyinak realitássá való igazolatlan hypostasisát, hanem ezen pusztá alanyiség, mint alapfelfogás, maga igazolhatlan és tarthatlan.

Hogy még az abstract felfogás nemtudatos hátterét és alapját is ezen itt jelzett concret egyedi alap képezi, arra fényes példát szolgáltat szerző művének azon helye, a hol bebizonyítani igyekszik, hogy az egyest az egyetemessel együtt gondolni nem lehet, — »mert ha az egyetemes léryeget gondolom, akkor az egyesnek gondolata benne foglaltatik« (173. o.). Nagyon jó! Tehát csak az a valódi egyetemes, mely egyuttal az egyediséget önmagában foglalja, a mely tehát önmagában concret egyediségben meghatározott, és egyetemes csak mint az egyediek — saját tevékeny természetében fekvő közösség. Ezen közösség szükségessége szerző előtt is lebeg, midőn alapfejtégetéseiben valóban csakis a cselekvéssel indokolja a másra való vonatkoztatás, a »kivetítés« szükségességét. Akkor ezen egyetemesség, mely az egyediséget magában foglalja, nem egyoldalú a b s t r a c t egyetemesség, mert »az egyetemesség más gondolatunk lehetősége mellett csak abstractió«, (u. o.) ilyen egyetemesség pedig éppen a p u s z t á, azaz e l v o n t egyetemesség, mely nem egyuttal concret egyediségek közössége. Itt tehát annak ellenkezőjét bizonyította be szerző, mint a mit bebizonyítani akart. Itt érintjük még Spinoza f e l t é t l e njére tett megjegyzését álláspontjának és eljárásának jellemzésére. Ha »a világ tüneményei = absolut substantia s mivel a tünemények végtelen formájú korlátoltságát, kölcsönös függést és magukban elégtelenséget tüntetnek fel, azért amaz absolutum tulajdonképen pusztá relativumok sommája.« (175.) Abban, hogy a korlátolt egyedi jelenségek korlátoltságukban »önmagukban elégtelenséget tüntetnek fol«, abban csak tárgyias elválhatlanságuk eredeti feltevésének szükségességét igazolják egyedi concret tevékeny természetüknél fogva, nem pedig azzal ellentétben, és így nem lehet többé szó külső s o m m á ról, mint azt szerző holt alakban fixirozott egymásiránt közömbös egyedek képében felfogja a dolog eredeti természete ellenére, csakis így az egyetemet kizárván az egyediből. Az absolutum így mint concret valóban csak a b s o l u t r e l a t i v i t á s, de nem pusztá relativumok külső sommázása. Ez a gondolatnak tárgyias felfogása és az egyedi érzéki jelenségnek consequens tárgyias kifejtése, melyhez szerző soha sem emelkedett.

A totalitás tehát szerintünk a l a p j á b a n ép úgy apriori, mint az egyedi mozzanatok, ha az eredeti összefüggést tekintjük, és ép úgy aposteriori is mint azok, ha az egyedben való összefüggő szellemi felfogás létesülését tekintjük.

Hogy a bírálat viszonyát szerző álláspontjával kimutassam, azt egy példában illustralom. Szerző ellenem intézett polemiájában (Lásd a »Szemle« mult évi 6. füzetét) azt követeli, hogy a térre vonatkozó dialektikai érveléseinek részleteit megcáfoljam és azt hiszi, hogy felfogásom külső ellentétet képez fejtegetéseivel szemben. »Mivel« úgy mondja jelen művében »a térpontok nem realisok. hanem csak a szegzés által állanak elő a térben, azért nem is lehetnek sem egyszerűek, sem oszthatók, hanem azt jelzik, hogy az öntudat bizonyos munkát végzett a tér projiciált képén.« (157.) Ha szerző az abstracte fixirozott térpontokat és időpontokat nem egy »tárgyon« levő, nem realis, hanem alanyi munkának nyilvánítja, akkor annyiban igaza van, a mennyiben ezen elvont fixirozás a szemlélet relativ állandóságán kívül még a tiszta gondolati azonosság meghatározása folytán jön létre, mely minden szemléleti határozmányt csak a végtelen mással való ellentétben azaz universalis variatio-funciójában határozza meg. A naiv realistikus feltevés, mely azt »egy tárgyon« keresi, tehát nem felelhet meg a tényállásnak, és csakis ezt igazolja szerző dialektikája. Csakis ezen naiv-nézet ellen, de nem az én felfogásom ellen harcolt és harcolhatott tehát szerző. Tehát nem az elemi tényben fekszik a merev azonosság, hanem csak a tényről gondolatban, és helyesen nem is mondható, hogy a concret tény az önmagával azonos, hanem csak az, hogy azonosnak gondoltatik, a gondolati felfogásban mint azonos fixiroztatik. Az egyszerű létező jelenség tehát nem azon holtan fixirozott azonos, hanem csak az önmagát tevékeny átmenetében valószínű és önmagát a változásban fenntartó egyedi. Szerző saját elvei alapján nem állithatja tehát, hogy én tagadom az általa állított gondolati azonosság felfogást, mert ha szerző egyoldalulag csakis a subjectiv gondolati össztényt látja, akkor abban valóban megvan a kívánt azonosság felfogása úgy, mint a mathematika formulái, melyekről hasonlóképp azt hiszi, hogy tagadom őket. Ha pedig azt állítja, hogy ezen pusztán alanyiságon és gondolatiságon kívül más felfogást, mely nem kész gondolati felfogás volna, nem ismer, akkor az iskola ködéből, az abstractio szürkületéből a concret élet napvilágára nem hatolt, mely csakis öntevékeny létező életalkotásokat, mint a minden gondolatit megelőző alapot ismer, — akkor a kitüntetett ellentétben áll az étellel és saját öntudatának tényeivel, és nem áll ott, a hol én állok, és minden tétele, melylyel engem magyaráz, csakis a concret érzéki tényfelfogás abstract félremagyazásában állhat, a mint azt fennidézett bírálatának önkényes magyarázgatásai mutatják, a hol bevallja, hogy alapomban nem ért, és mindazonáltal abstract ráfogásai alapján, a hol engem félreértve, rólam oly dolgokat állít, melyeket soha sem tettem magamévá, — philosophiai álláspontomnak minden »tudományos értékét« előre is megtagadja. Ezt a »változás pro-

blemájának« fejtegetésénél azonnal látni fogjuk. Hogy az érzéki tények alkotják universalis felfogásban az azonosság gondolati jelfogását, hogy így ezen gondolati azonosság minden érzéki tényre szükségkép alkalmazható, azt én is állítom úgy, mint Böhm ur. Itt tehát ellentétünk nincs. Így áll ez azon állítással is, hogy a térpontok csak subjectiv szegzések.

Osszhangban ezzel állítom én, hogy ezen fixirozott pontok eredetileg az alapjelenség létében soha sem léteznek, a mi ellen szerző mint dogmatikus állítás ellen felszólal. Állíthatom pedig ezt dogmatismus nélkül, mert ugyanezen fixirozás jelenségténye mint bonyolult synthesis — módozatot kimutathatom, — az egyszerű és bonyolult jelenség-tényeken kívül pedig létet nem keresek, mint azt szerző Kant nyomdokain haladva mégis keresni látszik. Hogy mi van valami jelenségben, az szerintem abban mint jelenségben adva van, míg az szerző szerint a nem-jelentkezöben, vagy a mi itt egy a noumenonban létezik. Ha pedig nem, — mi alapon vádol dogmatismussal?

Szerző ezen tagadásomat pedig egyszerű tagadásnak vette, valamint a concret létező alapjelenség állítását is kizárólagosan dogmatikus állításnak. Ez pedig nálam ép oly kevéssé ilyen állítás, mint fenti tagadásom nem abstract »puszta« tagadás. Állításom tekintetében tehát csak akkor lehetne igaza szerzőnek, ha ezen alapjelenséget nem mutathatnám ki minden más jelenséget alkotó alapként. Így pedig az nem egyoldalú, hanem ellentét nélküli állítás. Ha nem is állítom a szellemi fixirozást egy egyedi létezőn belül, nem is tagadom az alapon a figyelemben feltűnő pont egyedi alapvonását, mely csak az ösztényben foglalt érzéki egyedi qualitativ határrészletek által lehetséges. Itt sincs azonban szó holtan fixirozott tétlen létről, hanem alapjában a szemléletnek relative fixirozott eleven felfogásáról, mely csakis a gondolati variatio gazdagságában, mely valóban mindent a végtelen mással ellentétben meghatároz, válik azon holtan fixirozott, absolut változatlan, tétlen, szintelen tiszta gondolati, matematikai fixirozás-tényévé. Míg szerző ezen a gondolkodást alkotó absolut variabilitást meg nem támadja, addig saját területemen meg sem támadott. Ha szerző puszta subjectivitása csak az alapfelfogás iránti kételkedésének kifejezése lenne, akkor kifogásunk nem lenne szerző fejtegetései ellen. De ha szerző ezen subjectivitást egyedüli »emberileg lehetséges« alapfelfogásnak nyilvánítja, akkor saját egyedi felfogásának, vagy általánosabban a Kant-féle világnézetnek korlátait igazolatlanul az emberi elme korlátainak állítja; szerző egyoldalú subjectivistikus dialektikája ellenében nem állítok én tehát egyoldalú tagadást és egyoldalú dogmatikus állításokat, hanem ezen dialektikai gondolkodás saját concret alapjainak felderítését. Nevezük ezt metaphysikának, a nevet elfogadom, a mennyiben tanom a jelenségről mint alaplétről.

szól, — de ezen névhez kötött előítéleteket hiába igyekszik szerző itt érvényesíteni, mert ezen alaplétező többé nem párologtató el a pusztá subjectivitás ködében, mint az abstract világnézet felfogásai, mert a subjectív és gondolatának ezen alapból való alakulása kimutatható; — nem is jöhet nála kérdésbe az objectív és subjectívnek külísmeteri összehasonlítási vonatkoztatása, mely a jelenség létező tényére mint olyanra nem alkalmazható.

Szerző szerint az egyetlen eddig ismeretes cselekvés a szemlélés (269.). De pusztán a szegezett lehet ismeretünk tárgya, csak az a mi jelen van, a mi egy jelenlétben felfogható, nem az a mi elmúlt, a mi az öntudatban már nincs jelen. De ezen abstractio hamis feltételezése az, hogy nem a tevékenység eredeti átmenete, ezen átmenet átérzése és átélése az, mely minden jelenlét, minden jelenség valódi tartalma, és hogy eredetileg csakis ezen holtan fixirozott lehet az. A tevékeny átmenet nem bir szerzőnél jelen-léttel, azért az »soha sincs« öntudatában, mert elvont gondolkodási hajlamánál fogva azonnal elfordul a m i n d e n t betöltő élet concret felfogásától — jelenségétől és jelentésétől, és felolvastja annak alakjait a tiszta gondolkodás alakjaiban. Mert ha igaz volna szerzőnek azon nézete, hogy csakis holtan fixirozott változatlan tétlen jelenség foghat egyáltalán helyt a praesens öntudatban, az emlékezetben, és csakis ilyen feltevés mellett igazolható azon állítása, hogy a szemlélet csakis holt, merev, teljesen változatlan szegezés mellett lehetséges, akkor nem csak a szemléletben adott finom tevékeny átmenetnek felfogása lehetetlen, hanem egyáltalán az átmenet gondolata is, mely szerző szerint értelmi pótléket képez, melyet a változatlan merev képek sorozatához fűzünk. Lehetetlen volna az, a mennyiben az más akarna az öntudat megjelentkeztetésében kifejtteni mint ugyanily holt szegzést. De így mint pótlék feleslegessé válik. Ha pedig valóban más fűz az öntudatban a merev fixirozás felfogásmódjához, ha együtt gondolja a változás átmenetével, akkor éppen annyiban bizonyítéka annak, hogy a praesens megjelentkeztetés, az emlékezet, alapjában tényleg nincs ily holt fixirozáshoz kötve, azaz tényleg megdöntené azon alapfeltevést, melylyel szerző a szemléletnek holt, önmagában teljesen változatlan fixirozásának állítását igazolja, és így a szemlélet és érzés közt ép oly igazolatlan válaszfalat állít, mint a szemlélet és gondolat közt. Ezen »gondolati pótlék« lehetetlensége ugyanazon elvekből folyik ki, melyekből szerző a fixirozott szemlélet eleven tevékeny természetének lehetetlenségét egyedül leszármaztathatná, azaz a kiemelt abstract gondolati fixirozás önkényes és egyoldalú alapfeltevéséből. Minden egyoldalú feltevésnek, úgy szerző feltevéseinek is az a sorsa, hogy azok éle utolsó sorban azon systema ellen fordul, mely azokat alkalmazza. Szerző saját érveiből csakis az folyhatna, hogy a holtan fixirozott felfogás mellett egyáltalán semmi sem

juthat az öntudatba, hogy az átmenet nem pusztán mint objectívált felfogás, hanem mint subjectív megjelentkeztetés is egyáltalán lehetetlen, — hogy nem pusztán annak a szemléletben való megjelentkeztése, hanem annak gondolata is lehetlenség. Így végre itt is absolute felfoghatlanná válik, mikép szólhat szerző a változás átmenetéről, valamint felfoghatlan, mikép szólhat és polemizálhat egész művén át a független lét ellen.

A szemlélet csak mereven szegezett tiszta azonosságban fogható fel, ez pedig szerző argumentatióinak magva, melyet a e concret felfogás ellen felhoz és az egyedüli, a mit a jövőben is hangsúlyozhat. Láttuk ezen egyoldalú érvelés végzetes consequentiáját. A valóságban tehát máskép áll a dolog. Az érzés átmenetének és a szemléletnek ezen merev ellentéte valóban nem létezik a szemlélet tényében, és ez már csak a szemlélet tényének hamisítása az abstract gondolkodás okoskodás által. Valamint a tapintás által eredő szemléletek alapeleme eleven feszítő tevékenység, úgy a szem által felfogott szemléletek a világosság felfogásában önmagukban, egyedileg határolt jelenségükben át meg át finom feszítést és tevékenységet képeznek (ezt Dühring is megjegyzi). A szemlélet egyedi totalitásának összefüggése nem valamely obscur, elrejtett pusztán alanyi árny-tevékenység, hanem a mindent egyesítő feszítésnek napnál is világosabb, mindent egyesítő közössége, mely itt viszonylagosan egyenletes módon tovább haladó hullámvás átmenetében áll, a hol egy egyedi elemi alak sem marad tehát meg merev állandóságban, hanem maga is folyton ezen feszítési hullámvás átmenetének folyamában van. Ha szerző itt a folytonosságban és egyformaságban a feszítés rhythmikus hullámvásában a merev változatlanságot látja, akkor ez scholastikus szójáték, mely az itt előadott tényt ignorálja, melyben egy rész sem marad ugyanazon feszállapotban. És csakis ezt hozza fel ellenem szerző az idézett szemlel cikkben a szemlélet viszonylagos állandóságának magyarázata ellen, a hol kiemelem, hogy a viszonylagosan egyenletesen folyó finom hullámvásban ezen hullámvás részletei külön már elő nem tűnnek, jóllehet, hogy a finom tevékenység mint olyan észlelhető. Ha szerző állítja, hogy a feszülés tevékenységét fixirozott alakokba csak külsőleg a gondolkodás által visszük be, ha a tevékenység (cselekvés) számára csak gondolati valami, csak kategoria, ha az eredeti érzéki egyedi tevékenységet mint elvont gondolkoló egyáltalán nem is ismeri és csak a tevékenység abstract árnyékát, a mint egyáltalán csak árnyékokat ismer, és semmi közvetlen eredeti lét-felfogás, akkor ezen állítását az eleven egyedi szemléleti abstract hamisításának nyilvántjuk. Ha pedig a szemlélet holt, merev, télen azonosságát állítja, akkor éppen ez az abstract azonosság tiszta gondolati felfogásának bevonása és összezavarása a szemlélet adott tevékeny átmenetének relativ egyenletességével.

Szerző nem ismeri a ténnyt mint ténnyt azaz a valóságos öntevékeny autonom, egyedi, szenvedő, létező ténnyt, hanem csak a ténnyt mint gondolatot. A tevékenység nála a szenvedő concret alanyi oldalt veszítvén, csak tiszta gondolati átmenetnek mutatkozik, melyben az egyedi elvész, a tevékenység nála csak actus purus. Ezen gondolati actus purus valóban megint gondolati variatio alak, melyben az, önmagát fenntartó egyediség eltűnni látszik, és itt is egyetértek szerzővel, ha azt vitatja dialektájában, hogy az »egy tárgyon« a naiv realizmus módjára nem észlelhető. De szerzőnek nincs igaza, ha nekem ilyen alapfeltevést tulajdonít. Én állítom ugyan az eredeti tevékenységet substratum azaz holt tétlen alap nélkül, de nem concret egyediség és concret jelenség - subjectum nélkül. Nálam az egyedi jelenség-mozzanat is subjectum mint öntevékeny mozzanat, és mint a szellemi subjectivitás közösségének elemi egyedi mozzanata. A substratumot azért nem állíthatom egyszerű egyedi alapjelenségnek, mert az mint »minden változások vivője« csakis »minden változást« önmagában foglaló alak, csakis számtalan változás- stadiumok viszonylag egyforma nyugodt egybevetítése, tehát már bonyolult gondolati alak. Más az, ha az azonosságnak a tevékeny egyedi önfenntartás concret értelmét adjuk. Ha szerző azt mondja, hogy a folytonos cselekvés vagy változás csak a folytonos önfenntartás vagyis magával való azonosság, (v. ö. 142. o.) akkor bizonyos értelemben igaza van. De ezen azonosság nem lehet a merev holt tétlen azonosság. A cselekvés azonban mint olyan éppen másra való tevékeny vonatkoztatás, »kivetítés«, tevékeny viszony nem elzárt, elvont lét, hanem létközösség. A valóságos azonosság vagyis az azonosság concret alapja tehát az egyedi lét mint folytonos eselekvés és közösség a mással, úgy hogy az egyes csak mint a másiknak mozzanata, csakis ezen tevékeny és szenvedő közösségben felel meg önmagának, csakis így valóságos lét, saját létének tevékeny megengedése vagy fenntartása.

De semmikép sem felel meg az egyedi lét önvalósításának a gondolatiság holtan mereven fixírozott változatlan, tétlen lét tiszta gondolati felfogása. Ezt igazolja szerző dialektikája is, midőn kimutatja, hogy a merev azonosság is subjectív felfogás és realitice, az az egyedi tárgyon fel nem fogható. És itt is a legszebb összhang van közöttünk. Ha szerző nálam a tiszta, az az concret érzéki egyediség és szenvedőlegesség nélküli tevékenységet vélte megtámadhatni, akkor elégtételül szolgálhat neki, ha kinyilvánítom, hogy szerintem ezen actus purus nem egy egyedi léten keresendő, hanem hogy azt bonyolult gondolati funkciónak veszem. De ilyen bonyolult funkció a merev gondolati azonosság vagy holt substratum is, melyet én tehát az egyedi lét concret azonosságaként nem állíthatok, mint szerző

azt tőlem követeli, sőt rólam állítja. Ha szerző ezen tevékeny önfenntartáshoz valóban emelkedik, akkor elvi ellentétünk megszűnik. Ha pedig ezen tevékeny önfenntartás concret folytonos átmenetét továbbra is érthetlenné nyilvánítja és tőlem a holt substratum feltételezését kívánja, akkor soha sem fog érteni, nem alapomban, annál kevésbbé kiviteleimben, és bírálata philosophiámhoz soha sem fog felérni. A különbség tehát közöttünk leginkább abban áll, hogy szerző ezen funktiókat mint egyediség és tartalom nélküli formaságokat a subjectivitás ködében elpárologtatja, és így sem a subjectivitás, sem annak ellentétét meg nem világítja, míg nálam a gondolati funktiók a concret tevékeny egyedi képzetek gazdag variatiójaként fejtetnek ki ellentét nélküli concret alapjukban.

A parány felfogása, melybe szerző nálam annyira ütközött, itt nem határozott külismereti alakot jelent, mert az utolsó egyedi terjeszkedő mozzanatok közelebbi mibenvolta iránt itt egyelőre skeptikusan viselkedünk, hanem itt csakis a fennjelzett érzeki tevékenység egyszerű egyedi alapalkotásunk is a közönség mozzanatának állítatik. Mi állítjuk benne a szemlélet adott jelenségének egyedi létező alapját, mely egyúttal tényleges vonatkoztatás concret, tevékeny és szenvedő terjeszkedés. Mi állítjuk a concret közösséget és az egyediség létező jelenségét eredetinek a gondolati végtelenbe való felosztás és az egyedinek és létezőnek a pusztá alanyiságban való gondolati elpárologtatása ellenében. Ezen lét csak a jelenség léte. A kérdés tehát az mi jelentkezik tényleg-, mi a jelenség tényének hű kifejezése, szerzőnél a jelenség gondolati phantoma, az egyoldalú pusztá alanyiság, melyben a mint kimutattuk a jelenség elemi mozzánata, az egyedi önmagában volta feloszlik, mely subjectivitás utolsó egyedi érzeki támasza, melyet nem nélkülözhet, meás létét megállapítja csak a gondolati variációkból előcsillámló ésly képben találja. Csakis ez óvja meg ezen pusztá subjectivitást zsemmisség gondolatában való feloszlástól. Ez pedig az öntudaa tényének egyoldalú gondolati funktióban meghamisított képet nem a valóságos, eredeti, teljes öntudat jelenségténye, a mi azon ellenmondásból válik világossá, melybe szerző saját életfelfogásával lát. Ez a lét jelenségét meg nem magyarázza^t. Nálam a jelenség öszténye, a szellemi egyedi tevékeny mozzanatok közössége, és így maga a keresett alapléte és az elválatlan viszonyítás a máshoz. Ebben megvilágítható a gondolat és a lét. Az önfenntartás és kivetítés is, melylyel szerző magyaráz, szigorúbb vizsgálat mellett a subjectív alapfelfogással össze nem egyeztethető felfoghatlan, homályos phatomnak mutatkozik, mert itt mindig azon a pusztá subjectivitással szemben »végzetes, idegen« másnak való behatása az, mely előttünk lebeg. Ezen magyarázatok tehát önmagunkban nem világosak,

és ha van is belértékük, az csak máshonnét és nem szerző álláspontjáról nyerheti megvilágítását. — Minthogy tehát ezen elvont subjectivitás számára a concret terjeszkedés jelentkező léte egyúttal nemlétező jelenség, pusztá alanyi látszat, nem az eredeti közösségnek egységesen összefüggő megjelentkezése, az nála nem terjeszkedés és lényegileg terjeszkedés saját tevékeny természeténél fogva, mely szerintünk mint concret érzéki terjeszkedés aprióri. Ezen létező jelenség egyedi mozzanatai célszerűen lehetnek ugyan bonyolult szervezetben összeállítva és egybevetítve a világ egységes utánképzése céljából, ezen különös ismereti célt helyesen látja szerző, — de nem veszi tekintetbe, hogy ezen utánképzés maga létező egyedi jelenség-mozzanatok kapcsolata, mely kapcsolatba tehát nem jöhet oly elem, melynek tárgyias alapja nincs a jelenség elemi létében. Ilyen ősalap pedig az érzékiség tevékeny eredeti közössége mely különödöttsége mellett is egymásirántiságában összefüggően feszítő és mint ilyen minden concret szemlélet eleven felfogásában eredetileg is megvan és nem vétetik külsőleg is bele. Ez pedig a pusztá subjectivitásnak s idegen behatások elleni visszahatásából is a nem létező jelenség ellenmondásos gondolati phantomjaiból nem magyarázható.

Méltányoltuk a kezdeten és előadásunk folyamában is ismételtelen e mű fényoldalait és jelentőségét, melylyel a magyar irodalomban okvetlenül bir. De minden egyoldalú álláspont, mely csakis külső formai vonatkoztatásokat és megtagadásokat tesz lehetővé a gondolat terén és a gondolat tényeinek tartalombeli objectiv megvizsgálását lehetetlenné teszi, a jövőre nézve csak történelmi értékkel bir. Azonban jóllehet, hogy szerző hangsúlyozza, hogy philosophiai nézeteiben változás nem várható, mindazonáltal művében gazdagon szétszórt éles észleletei, sőt egyes megjegyzései, melyekkel egyenesen a concret álláspontra utal, azon reményre bátorítanak, hogy talán a jövőben, negatív és abstract formalistikus álláspontjáról a szellemi tények concret fejtegetéséhez is eljut. De míg oda eljut, terra incognita marad előtte álláspontom, mely csakis érthetetlen önkényes képzelgések színében tűnhet fel előtte, és minden ellenem intézett bírálat csakis fejtegetéseimnek (habár önkénytelen) abstract félremagyarázásában állhat. És éppen minthogy ennek oka ép oly világos előttem, mint előtte, szükségkép homályosak tanaim, — addig is a dolog közöttünk csakis a mondottaknál marad.

Zombor.

Schmitt Jenő.